

Psykologiska riskfaktorer i olika typer av farosituationer

En studie över barn och tillbud som
relaterar till eld, vatten och att gå vilse

Denna rapport ingår i Räddningsverkets serie av forsknings- och utvecklingsrapporter.
I serien ingår rapporter skrivna av såväl externa författare som av verkets anställda.
Rapporterna kan vara kunskapssammanställningar, idéskrifter eller av karaktären tillämpad forskning.
Rapporten redovisar inte alltid Räddningsverkets ståndpunkt i innehåll och förslag.

2002 Räddningsverket, Karlstad
Räddningstjänstavdelningen
ISBN 91-7253-181-9

Beställningsnummer P21-416/02
2002 års utgåva

Psykologiska riskfaktorer i olika typer av farosituationer

En studie över barn och tillbud som relaterar till eld, vatten och att gå vilse

Fil. dr Yvonne Terjestam
Lunds Universitet, Institutionen för psykologi

Räddningsverkets kontaktperson:
Linda Smedberg
Enheten för olycksförebyggande verksamhet, telefon 054-13 50 71

Förord

Föreliggande delstudie ingår i ett forskningsprojekt om barn och faror med särskilt fokus på faror med eld, i vatten respektive att gå vilse. Projektet genomförs på uppdrag av Räddningsverket.

Jag vill rikta ett särskilt tack till Linda Smedberg, Räddningstjänstavdelningen, Räddningsverket. Jag vill också tacka psykologerna Yvonne Johansson och Jan Bexell som utfört intervjuerna. Yvonne Johansson har också deltagit i arbetet med att behandla data. Vidare vill jag nämna projektets referensgrupp för visat intresse och för vidkommande diskussioner.

Innehållsförteckning

ABSTRACT	7
SAMMANFATTNING	9
INLEDNING	11
KATEGORISERING AV RISKFAKTORER.....	11
BARNS RELATIONER TILL VÄNNER OCH KAMRATER	11
BARNS RELATIONER TILL FÖRÄLDRAR	12
STUDIENS SYFTE.....	12
METOD	13
UNDERSÖKNINGSGRUPP	13
MÄTMETODER OCH ADMINISTRERING	13
<i>Upplevt socialt stöd (Social support scale)</i>	13
<i>Intervju med eleverna</i>	13
<i>Skalan "Detta är jag rädd för"</i>	13
<i>Lärarna fyller i frågeformulär</i>	13
STATISTISKA METODER	13
<i>Logistisk regression</i>	14
VALIDERING AV TESTINSTRUMENTEN	14
<i>Upplevt socialt stöd (Social support scale)</i>	14
<i>Skalan "Detta är jag rädd för"</i>	15
<i>Intervju med eleverna</i>	15
RESULTAT	16
SKILLNADER MELLAN KÖNEN.....	16
DELAKTIGHET I TILLBUD MED ELD, I VATTEN SAMT ATT GÅ VILSE	16
TILLBUD MED ELD	16
TILLBUD I VATTEN.....	17
ATT GÅ VILSE	19
DISKUSSION	20
GENERELLA RESPEKTIVE UNIKA PREDIKTORER	20
STÖD I TIDIGARE FORSKNING.....	20
FÖRSLAG TILL FORTSATT FORSKNING.....	21
REFERENSER	22

Psychological risk factors in different types of situations: a study of children and incidents related to water, fire, and going astray

Abstract

One-hundred and fifty pupils in grades 2, 5 and 8 and their 20 head teachers were included in a study of psychological risk-factors with regards to accidents with fire, in water and going astray. The children's teachers completed a semi-structured formula where they estimated the influence of grown-ups as well as of peers on the child's risk-taking. The pupils were interviewed individually during class. Proneness for injuries and fear of the specific type of danger were studied by means of interview questions. A Swedish translation of "The social support test" (Harter, 1995) was used to study social support and the sum of a scale "I am afraid of this" consisting of 19 items was used as a measure of general fear. Results showed no significant relation between involvement in the three types of accidents indicating that not the same children are involved in the different accidents. The predictors of the accidents were found to differ. Less social support from teachers predicted involvement in fire-related accidents whereas support from friends and frequent injuries tended to predict such involvement. Better social support from parent, on the other hand, was found to predict going astray as being injured during the last month also tended to do. Reports of frequent injuries predicted involvement in water related accidents.

Keywords: children, risk, accidents, water, fire, going astray, relationships, social support, injury.

Sammanfattning

Etthundrafemtio skolelever i årskurs 2, 5 och 8, och deras klasslärare ingick i en studie av psykologiska riskfaktorer avseende olyckor med eld, i vatten respektive att ha gått vilse. Lärarna fyllde i ett semi-strukturerat frågeformulär där de bedömde den enskilda eleven avseende kamraters respektive vuxnas inflytande över elevens risktagande. Eleverna intervjuades enskilt i skolan under lektionstid. Skadebenägenhet och specifik rädsla för den enskilda farosituationen studerades med intervjufrågor. Upplevt socialt stöd mättes med en översättning av "Social support scale" (Harter, 1985) och generell rädsla, mättes med skalan "Detta är jag rädd för". Resultaten visar inga signifikanta samband mellan delaktighet i de tre typerna av olyckor vilket visar att det inte är samma barn som är delaktiga tillbud med eld, i vatten respektive går vilse. Däremot framkom att sämre socialt stöd från lärarna predicerar delaktighet i olycka med eld samt att sämre relationer till vänner såväl som benägenhet att skada sig tenderar att predicera inblandning i sådana tillbud. Bättre stöd från föräldrar predicerar å andra sidan benägenhet att gå vilse medan skador under den senaste månaden tenderar att predicera sådan benägenhet. När det gäller tillbud i vatten utgör skadefrekvens en prediktor. Vuxnas såväl som kamraters inflytande över risktagandet samvarierar också med tillbud i vatten.

Nyckelord: barn och risk, faror, olyckor, vatten, eld, gå vilse, relationer, socialt stöd, skadebenägenhet, påverkbarhet.

Inledning

Barn och ungdomar måste anta vissa utmaningar för att lära känna sig själv och för att testa sin skicklighet. Att pröva den egna kroppens fysiska gränser är att anta en sådan naturlig utmaning. Detta kräver särskilda talanger. Utöver fysiska förmågor som snabbhet och uthållighet krävs också fokus av uppmärksamhet, oräddhet samt beslutsamhet. Belöningen för risktagandet blir då en känsla av skicklighet, kontroll och makt (Lyng, 1993). Men barnets relativa brist på erfarenhet utgör en potentiell fara (Beyth-Marom m. fl., 1993). Eleanor Roosevelt skrev: ”Eftersom de har så lite, är barn nödsakade att förlita sig på sin fantasi i stället för på sina erfarenheter” (Rosevelt, 1960). Denna fantasi kan bidra till myten om den egna osårbarheten (Glik m.fl., 1991) och i grupp kan denna samvariera med den illusoriska känslan av att vara utan ansvar (Terjestam & Rydén, 1998). Sådana ”personliga fabler” måste genom erfarenheter avpassas efter verkliga förhållanden (Garbarino, 1988). Vi vet (1) att barn i åldrarna sex till åtta år systematiskt överskattar sin fysiska förmåga (2) att individuella skillnader i sådan överskattning är relaterad till benägenhet att råka ut för olyckor (Plumert, 1995), (3) att barn som ofta tar risker bedömer risken att själv skadas som mindre trolig än att kamrater skadas (4) att dessa barn oftare anser att skador beror på otur och (5) att de generellt bedömer risker som lägre än vad barn som tar mindre risker gör (Morrongiello & Rennie, 1998). Ytterligare en faktor som leder till ökat risktagande är upplevelse av stegrad upphetsning i relation till fysiskt risktagande. Flera studier visar att (6) barn som reagerar med rädsla gentemot fysiska risker tar lägre risker än barn som reagerar med upphetsning (Arnett & Balle-Jensen, 1993; Cook m.fl., 1999; DiLillo m.fl., 1998; Zuckerman, 1979).

Kategorisering av riskfaktorer

Det finns en rik flora av förslag till kategorisering av riskfaktorer som gäller barn och risktagande. Gemensamt för flera av dessa är att personlighet såväl som relationer tillmäts stor betydelse. En ofta återkommande kategorisering omfattar individuella faktorer, familjefaktorer och sociala faktorer (Jaworowski, 1992). *Individuella* riskfaktorer är då t e x dålig självbild och dålig självkontroll (Matheny & Fisher, 1984). Till riskfaktorer som är förankrade i *familjeförhållanden* räknas sådana som negativa bindningar i familjen, frånvaro av omsorg och av vägledning (Rothbaum & Weisz, 1994). Till de *sociala* riskerna räknas t e x att sakna stöd från vänner och frånvaro av handledning kring säkerhet (Hodges m.fl., 1997). I en studie över litteraturen kring skyddande faktorer fann Garmezy, (1985) stöd för en likartad kategorisering, nämligen den i (1) barnets personlighetsdisposition (2) en stödjande familjemiljö (3) ett externt support system som uppmuntrar konstruktivt beteende.

Dessa studier belyser relationernas betydelse för risktagandet. De visar också att barnets risktagande påverkas både av distala faktorer (indirekt påverkande) som t e x generell rädsla, såväl som proximala faktorer (direkt påverkande) som t e x impulsivitet eller mottaglighet för ”kamratpåverkan” (Sandbaek, M., 1998).

Barns relationer till vänner och kamrater

Vänner har en avgörande betydelse för barnets generella utveckling såväl som för det specifika beteendet i en viss situation. Vänner hjälper varandra att undersöka nya omgivningar, att pröva på nya beteenden och att ta risker. Genom de känslor av emotionell trygghet som uppstår mellan vänner kan barnen ge sig in i sådana riskfyllda situationer som de annars inte skulle våga. I relation till kamratgruppen etableras också grundläggande mönster hos barnet. Kamraters acceptans är kopplat till hjälpsamhet, till att följa gruppens

regler och till aktivt engagemang i gruppen (Cillessen & Ferguson, 1989). Vänskap spelar också en viktig roll i utvecklingen av förmågan att hantera känslor (Asher & Parker, 1989; Gottman & Parker, 1986; Hargreaves & Davies, 1996).

En del risktagande tillsammans med kamrater sker sannolikt också för att stärka kamratskap och gruppidentitet. Kvaliteten på parrelationer stärks t e x efter gemensamt upplevda, nya och spännande upplevelser (Aron m.fl., 2000). Villigheten att ta risker är också större i en kamratgrupp än enskilt (Terjestam & Rydén, 1998). Kamraters och vänners betydelse för risktagandet är således flerdimensionellt. Kamrater står som modeller för risktagande, de fungerar som publik och de fungerar som konkurrenter som skall utmanas och helst besegras (Miller & Byrnes, 1997). Vänners betydande inflytande kan också ses i skenet av den mängd tid de tillbringar tillsammans. Fine (1980) studerade en grupp pojkar i förpuberteten. I genomsnitt tillbringade dessa pojkar dagligen 4,2 timmar med vänner i samma ålder, 3,5 timmar med sina föräldrar och 1,7 timmar själv.

Barns relationer till föräldrar

Dålig- eller låg grad av vägledning från föräldrarna, frånvaro av stöd, få regler och få positiva förväntningar, svaga band mellan barnet och övriga familjemedlemmar såväl som mellan föräldrarna är kända sociala och psykologiska *riskfaktorer* bland barn och ungdomar (Steinberg m.fl., 1992; Kilgore m.fl., 2000). Som *säkerhetsfaktorer* räknas starka band till såväl som stöd från föräldrar eller andra vuxna modeller. Teorier om barns anknytningsmönster (Bowlby, 1973) har resulterat i en rik flora av empiriska studier som visar sambanden mellan brist på omsorg under barndomen och problem senare i livet (Cowan m.fl., 1996; Lyons-Ruth, 1996). Denna brist på omsorg kan leda till att barnet utvecklar negativa representationer av viktiga personer, av sig själv och av sig själv i relation till andra (Cicchetti, 1991). Lynch & Cicchetti, (1991) fann att barn som fått dålig omvårdnad av sina föräldrar hade "förvirrade" relationer till många olika viktiga individer som t e x föräldrar, lärare, klasskamrater och vänner. Dessa barn upplevde sig också som mindre socialt accepterade (Tooth & Cicchetti, 1996). Mycket tyder också på att föräldrarnas bristande omsorg har samband med utagerande beteende hos barn (Hetherington & Martin, 1986; Rothbaum & Weisz, 1994). Forskningen kring beteendestörningar och ungdomsbrottslighet visar att störda familjerelationer generellt och föräldrars bristande omsorg och vägledning specifikt predicerar beteendeproblem hos barn (Loeber, 1987; Lytton, 1990). Experimentella studier har visat att specifika ändringar i föräldrarnas beteende förutsäger förändringar i barns anpassning till skolan, barns aggressiva beteende, hanteringen av det egna beteendet och anknytningen till personer i omgivningen (Vandell, 2000). Dessa samband är av särskilt intresse här eftersom vi vet att aktiva och impulsiva barn skadar sig oftare än andra barn (Matheny & Fisher, 1984).

Studiens syfte

Syftet med denna explorativa studie är att studera om olika typer av riskfaktorer är unika för olika typer av olyckor (olycka med eld, olycka i vatten respektive att ha gått vilse). De studerade faktorerna är: (1) upplevt socialt stöd från betydelsefulla personer (2) vuxnas respektive kamraters inflytande över risktagandet (3) skadebenägenhet (4) generell och specifik rädsla.

Metod

Undersökningsgrupp

Totalt etthundrafemtio grundskoleelever i åldrarna 8 till 15 år deltog i undersökningen (25 flickor och 25 pojkar i vardera årskurs 2 och 5 samt 26 pojkar och 24 flickor i årskurs 8). Eleverna kom från tre rektorsområden med olika typer av upptagningsområden i en medelstor sydsvensk kuststad.

Mätmetoder och administrering

Data insamlades av psykolog under skoltid. Tio elever valdes slumpvis från var och en av de klasser som ingår i studien. Dessa tio elever intervjuades dels enskilt och dels fyllde de i olika formulär i grupp. Elevernas klasslärare bedömde varje elev utifrån ett semistrukturerat formulär.

Upplevt socialt stöd (Social support scale)

Skalan *upplevt socialt stöd* (Social support scale) (Harter, 1985) mäter barns upplevda sociala stöd från föräldrar, lärare, vänner och klasskamrater. Testet består av 24 par bipolära påståenden om barns situation: ”En del barn är för det mesta ensamma på rasterna” MEN ”Andra barn är ofta tillsammans med sina kamrater på rasterna”. Eleven bedömer först vilken av barnen i det bipolära påståendet som det är mest likt. Därefter avgör de om likheten är liten (”stämmer lite på mig”) eller stor (”stämmer mycket på mig”). Eleverna färdigställde testet enskilt. I årskurs 2 administrerades testet genom att frågorna lästes upp för grupper om fem barn. Eleverna i årskurs 5 respektive 8 färdigställa testet efter att de fått instruktioner.

Intervju med eleverna

Eleverna intervjuades enskilt utifrån en semistrukturerad intervju som gäller rädslor, faror, skador och olyckor med särskilt fokus på eld, vatten och att gå vilse (se bilaga 1). Delaktighet i olyckstillbud i relation till eld, vatten eller gått vilse avser att barnet själv varit utsatt. I delaktighet i vattenolyckor inkluderas fyra barn som själv har räddat någon från att drunkna eftersom barnen utsatte sig själv för fara.

Skalan ”Detta är jag rädd för”

Eleverna angav hur rädda de anser sig vara för 19 olika företeelser (se bilaga 2). I årskurs 2 administrerades testet genom att frågorna lästes upp för grupper om tio barn. Eleverna i årskurs 5 respektive 8 färdigställde skalan efter instruktioner.

Lärarna fyller i frågeformulär

Totalt 20 klasslärare (nio i årskurs 2, fem i årskurs 5 och sex i årskurs 8) fyllde i ett semistrukturerat frågeformulär. I denna delstudie ingår lärarnas bedömningar av huruvida kamratgruppens respektive vuxnas inflytande över den enskilde elevens risktagande är ”stort, normalt, litet eller obefintligt”.

Statistiska metoder

För att identifiera prediktorer avseende risken att råka ut för var och en av de tre typerna av olyckstillbud har logistisk regression använts (Grimm & Yarnold, 1995) med Hosmer och

Lemeshows Goodness-of-fit test. För nominella data har beräkningar gjorts med hjälp av χ^2 . Korrelationer har studerats med Spearman's rho.

Logistisk regression

Tre övergripande beräkningsmodeller har gjorts med hjälp av logistisk regression. I var och en av dessa utgjordes den beroende variabeln av en intervjufråga där eleverna angav om de (1) gått vilse (2) varit delaktiga i olycka med eld respektive (3) med vatten. De oberoende variablerna (prediktorerna) utgörs av: *socialt stöd* (fyra delskalor), *påverkbarhet* (lärarnas bedömning av kamraters respektive vuxnas grad av inflytande), *skadebenägenhet* (intervjufrågor avseende dels generell skadefrekvens dels eventuell skadat den senaste månaden) samt *rädsla* (medelvärde på skala samt en av de tre intervjufrågorna om huruvida eldlek, djupt vatten respektive att gå vilse, är farligt).

Validering av testinstrumenten

Upplevt socialt stöd (Social support scale)

Testet konstruerades av S. Harter (1985) med utgångspunkt i hypotesen att upplevt värde för signifikanta andra har en direkt påverkan på individens egen upplevda, globala känsla av värde. Via fyra delskalor undersöks i vilken grad barnet anser sig bli behandlad som en individ, är omtyckt som han/hon är, upplever att andra tar hänsyn till hans/hennes känslor samt lyssnar till hans/hennes problem. Delskalorna utgörs av fyra källor till potentiellt stöd (föräldrar, lärare, vänner samt klasskamrater) som påverkar individens globala självbild (d v s graden med vilken en individ tycker om sig själv som person, tycker om sättet man lever på, är tillfredsställd med sig själv generellt sett och är nöjd med den man är). Dessa delskalorna korrelerar signifikant med "Self perception profile for children" (Harter, 1985) ett test som mäter barns självbild.

"Social support scale" finns inte i en standardiserad svensk version. Författaren översatte testet till svenska, prövade sedan ut det på ett urval av barn varefter revidering avseende ordval gjordes. Därefter provades testet ut på ett urval av skolklasser. Lärarna i dessa skolklasser bedömde också testets svårighetsgrad utifrån de aktuella åldersgruppernas kunnande samt gav övergripande eller specifika synpunkter även avseende testets administration. Testet reviderades återigen och prövades ut på två skolklasser i vardera årskurs 2, 5 och 8. Reliabiliteten på den svenska översättningen är hög (Chronbach's alpha = ,865) vilket indikerar att den svenska versionen av testet är tillförlitlig.

Tabell 1. Delskalornas inbördes korrelation (Spearman's rho) i den svenska översättningen av "Social support scale" (n=150). Inom parentes anges korrelationerna för den ursprungliga testen "Social support scale".

	Föräldrar	Klasskamrater	Lärare
Klasskamrater	,31 (,34)		
Lärare	,42 (,37)	,34 (,40)	
Vänner	,20 (,28)	,47 (,41)	,21 (,27)

Skalan "Detta är jag rädd för"

Skalan konstruerades efter att elever i olika åldrar och på olika skolor i södra Sverige ombads att fritt skriva ner vad de är rädda för. De mest frekvent angivna rädslorna inklusive att gå vilse, eld, brand och djupt vatten ingår i skalans 19 variabler. Ett medelvärde för dessa variablerna beräknades för varje enskild elev. Chronbach's alpha för de 19 variablerna är .693.

Intervju med eleverna

En preliminär version av intervjun utprovades på ett antal barn och ungdomar i årskurserna 2, 5 och 8. Denna utprovning resulterade i en revidering som omfattade de enskilda ordens svårighetsgrad, meningars komplexitet samt sakinnehåll.

Resultat

Skillnader mellan könen

Könsskillnader testades med Mann-Whitney U test. Flickorna i studien upplever bättre relationer till sina vänner än pojkarna ($p < ,05$) enligt testet ”Upplevt socialt stöd”. Inga könsskillnader finns avseende de tre övriga delskalorna. Varken skalan ”Detta är jag rädd för” eller intervjufrågorna uppvisar några skillnader mellan könen. Två tendenser visar dock att pojkarna tenderar att gå vilse i större utsträckning än flickor ($p = ,058$) (tabell 2) och flickorna tenderar att skada sig oftare än pojkarna ($p = ,056$). Eftersom könsskillnaderna är marginella eller frånvarande utesluts sådana statistiska beräkningar i den vidare analysen.

Tabell 2. Antal pojkar (av totalt 76) och antal flickor (av totalt 74) som varit delaktiga i tillbud med eld, i vatten respektive gått vilse.

	Eld	Vatten	Vilse
Flickor	11	30	13
Pojkar	21	22	24

Delaktighet i tillbud med eld, i vatten samt att gå vilse

Inga signifikanta samband återfinns mellan delaktighet i olycka med eld, vatten respektive att ha gått vilse (tabell 3, 4, 5). Detta innebär att barn som till exempel varit delaktiga i olyckstillbud med eld inte löper större risk än andra att råka ut för tillbud i vatten eller att gå vilse.

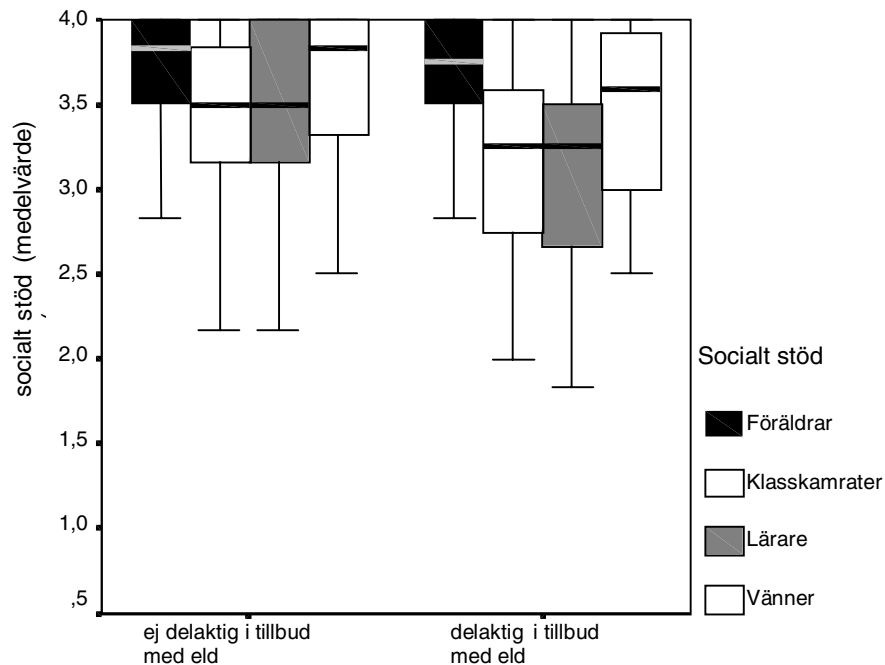
Tabell 3,4 och 5. Samband mellan delaktighet i de tre olika typerna av faror. Antal barn som varit delaktiga i tillbud med eld, i vatten och gått vilse

		Vatten		Vatten		Eld					
		ja	nej	ja	nej	ja	nej				
Vilse	ja	21	77	Eld	ja	13	19	Vilse	ja	10	27
	nej	16	36		nej	39	79		nej	22	91

Tillbud med eld

Den logistiska regressionen visar att *socialt stöd* predicerar delaktighet i olyckstillbud med eld. Elever som upplever bättre stöd från sina lärare löper mindre risk att vara inblandade i olyckstillbud med eld än övriga elever ($p = ,031$, $\exp(B) = ,409$, goodness-of-fit, $p = ,429$) (figur 1). Bättre relationer till vänner tenderar vidare att minska risken för delaktighet i eldolyckor ($p = ,075$, $\exp(B) = ,548$). Ett svagt och tillsynes komplext samband återfinns mellan skadefrekvens och delaktighet i eldtillbud. Detta antyder att barn som skadar sig ”ofta”

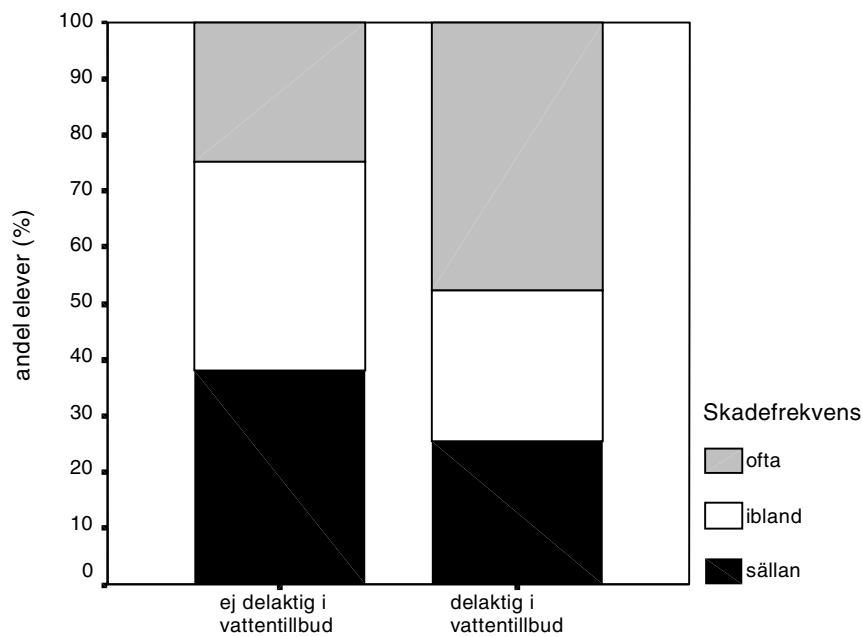
löper större risk att råka ut för eldolyckor än de som skadar sig ”ibland” ($p = .062$, $\exp(B) = 2,801$) men däremot inte större risk än de som skadar sig sällan. *Rädslor* eller *påverkbarhet* i termer av kamraters eller vuxnas inflytande över risktagandet har inget prediktivt värde avseende delaktighet i olyckstillbud med eld.

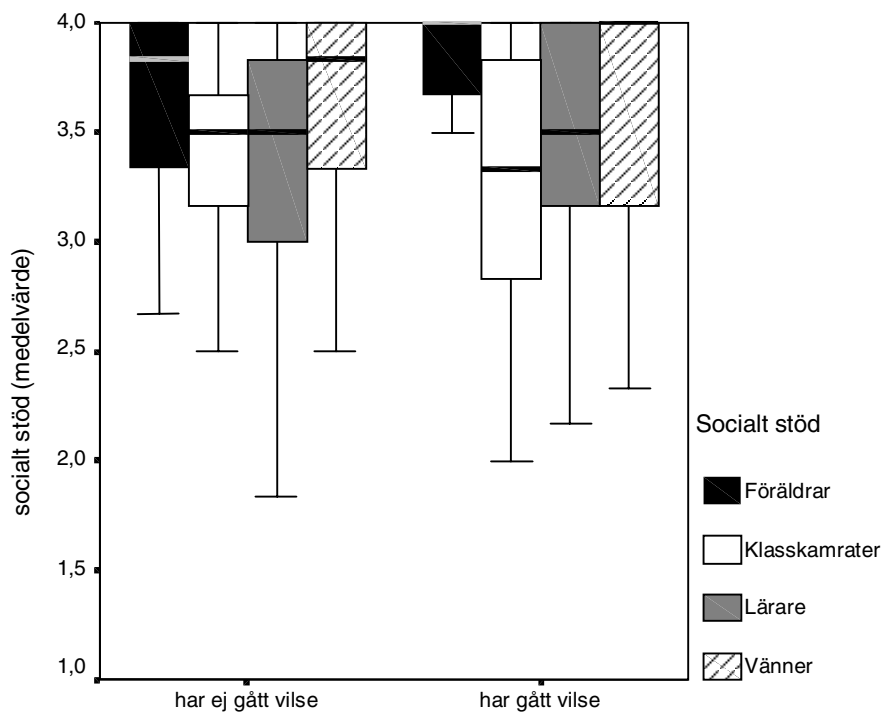
Figur 1. Median, kvartil samt variationsvidd på var och en av de fyra delskalorna i testet "Upplevt socialt stöd". Barn som varit ($n = 32$) respektive inte varit ($n = 118$) delaktiga i olyckstillbud med eld

Tillbud i vatten

Skadebenägenhet såväl som *påverkbarhet* visar signifikanta samband med delaktighet i vattenolyckor. Risken att vara inblandad i olycka med vatten ökar väsentligt om barnen rapporterar att de skadar sig "ofta" ($p = ,008$, $\exp(B) = 4,09$). Barn som anger att de skadar sig "ibland" eller "sällan" löper däremot ingen ökad risk att råka ut för tillbud i vatten (figur 2). Vidare så ökar risken att råka ut för vattenolyckor om inflytandet från vuxna bedöms vara "stort" ($p = ,012$, $\exp(B) = 1,206$, (goodness-of-fit $p = ,608$) samt tenderar att minska med ökat kamratinflytande ($p = ,061$, $\exp(B) = ,2401$).

Figur 2. Skadefrekvens bland barn som varit delaktiga (n= 52) respektive inte varit delaktiga (n= 98) i olyckstillbud i vatten.

Figur 3. Median, kvartil och variationsvidd på de fyra delskalorna i testet "Upplevt socialt stöd". Barn som gått vilse (n= 37) respektive inte gått vilse (n= 113) någon gång.

Att gå vilse

Upplevt socialt stöd från föräldrarna predicerar benägenhet att gå vilse såtillvida att bättre stöd från föräldrar innebär en ökad risk att gå vilse ($p=,0334$, $\exp(B)= 3,489$, goodness-of-fit= ,299) (figur 3). Dessutom finns en stark tendens som visar att de barn som har skadat sig den senaste månaden är mer benägna att gå vilse än övriga ($p= ,057$, $\exp(B)= 2,051$). Varken *påverkbarhet* eller *rädsla* uppvisar något prediktivt värde avseende att gå vilse.

Diskussion

Generella respektive unika prediktorer

Syftet med studien var att undersöka om olika typer av riskfaktorer är unika för den specifika typen av olyckstillbud. Resultaten bekräftar att så är fallet. Frånvaron av samband mellan delaktighet i olycka med eld, i vatten respektive att ha gått vilse visar att det inte är samma barn som är delaktiga i de olika typerna av tillbud. Utöver detta antyder resultaten att skadebenägenhet kan utgöra en generell riskfaktor som kan ha ett prediktivt värde vad gäller de tre olika typerna av tillbud. Det framstår alltså som väsentligt att särskilja mellan situationsspecifika respektive generella prediktorer.

Upplevt *socialt stöd* predicerar delaktighet i två av de tre studerade typerna av olyckstillbud. Att det är olika typer av socialt stöd som samvarierar med olika typer av tillbud visar att det rör sig om situationsspecifika faktorer (bättre socialt stöd från föräldrar predicerar benägenhet att gå vilse medan sämre stöd från lärarna predicerar benägenhet att råka ut för incidenter med eld). Med ökad *skadebenägenhet* ökar risken att råka ut för någon incident i vatten men det finns också tendenser för denna variabel att predicera delaktighet i de övriga två typerna av farosituationer. Skadefrekvens kan alltså utgöra en generell snarare än situationsspecifik riskfaktor. Detta innebär då att skadebenägna barn råkar ut för olika typer av tillbud oftare än andra barn. Skadebenägenhet kan här också ses som en proximal (direkt påverkande) och upplevt socialt stöd som en distal riskfaktor (indirekt påverkande). Flera studier framhåller att proximala riskfaktorer har större eller mer övergripande inflytande än distala riskfaktorer (Bronfenbrenner & Ceci, 1994; Wachs, 1996).

Stöd i tidigare forskning

Det finns en betydande brist på studier av psykologiska faktorer relaterade till att gå vilse respektive till barn och ungdomars olyckor i vatten. Detta innebär att en viss försiktighet bör iakttas vid tolkningen av resultaten. När det gäller eldhantering och tillbud med eld finns det något mer information.

Resultaten visar att de barn som upplever bättre stöd från sina föräldrar riskerar att gå vilse i större utsträckning än de som upplever sämre sådant stöd. Eftersom det krävs ett visst mått av självständighet för att våga sig ut ”på okänd mark” verkar detta rimligt. Resultatet styrks också av en studie över personlighet och orienteringsförmåga (Bryant, 1982) där samband påvisades mellan lokalsinne å ena sidan och social förmåga, självbild och social närvaro å andra sidan. I samma studie utmärktes de som kände rädsla inför att komma vilse av dålig självförtroende såväl som dåliga sociala färdigheter. Att bättre stöd från föräldrarna utgör en riskfaktor i en viss farosituation illustrerar komplexiteten hos fenomenet risktagande och accentuerar vikten av att studera den specifika farosituationens särskilda förutsättningar.

Sambanden mellan erfarenhet av eldolycka och upplevt socialt stöd (från lärarna och från vännerna) stöder resultat från tidigare studier över barn och *eld* liksom tendensen till samband mellan eldolycka och skadebenägenhet. Eldlekars och eldsanläggningens socialpsykologiska och personlighetspsykologiska koppling är väldokumenterad (Gaynor & Hatcher, 1987; Rutter & Garnezy, 1983; Terjestam & Rydén, 1997). Barn och ungdomar som ofta leker med eld har sämre självbild än andra (Terjestam & Rydén, 1999). Man har också funnit att dessa barn ofta präglas av livlighet och av beteendeproblem och dålig impuls kontroll vilket lätt resulterar i relationsproblem såväl som i en benägenhet att råka ut för olyckor (Kafry, 1980;

Kolko, 1985). Dåliga relationer till lärare har också befunnits vara en riskfaktor avseende uppkomsten av beteendeproblem under åldrarna sex till arton år, liksom att uteslutas från kamratgruppen (Kilgore m. fl., 2000).

Vi vet mycket lite om psykologiska faktorer som bidrar till barns incidenter i *vatten*. Föreliggande studie visar dock att skadebenägna barn oftare än andra råkar ut för sådana olyckor. Man kan spekulera i om en viss livlighet kan bidra till denna skadebenägenhet. En vanligt förekommande förklaringen till de samband man återfinner mellan skadebenägenhet och impulsivitet/aktivitet, är att aktiva, impulsiva barn är skadebenägna eftersom de saknar förmåga att uppfatta och undvika faror. Sålunda bör dessa barn erhålla särskild träning i ”säkert beteende”. Å andra sidan, om dessa barn är medvetna om farorna och hur de skall undvikas men väljer att ta risker för att det är spännande då vore träning i ”säkert beteende” inte särskilt effektivt (Mori & Peterson, 1995). I detta sammanhang är de påvisade sambanden mellan tillbud i vatten och påverkbarhet visavi risktagandet, väsentliga.

De samband som påvisats i studien antyder att väsentliga risk och säkerhetsfaktorer varierar i olika typer av situationer. Komplexitetsgraden är också tydlig. Att upplevt stöd från föräldrar kan utgöra en riskfaktor är inte uppenbart. Samma sak gäller vuxnas inflytande. Det är sannolikt att båda dessa typer av upplevt stöd kan leda till falska känslor av trygghet i vissa typer av situationer eller miljöer. Riskerna kan underskattas om känslan av trygghet inte är anpassad efter den faktiska situationen och/eller den egna förmågan.

Denna studie har visat olika psykologiska faktorer prediktiva värde vad gäller barns benägenhet att råka ut för tillbud med eld, vatten samt att gå vilse. Drunkning och brand och/eller brännskador tillhör de vanligaste orsakerna till dödsfall bland barn och ungdomar (Folkhälsoinstitutet, 1999:27) vilket är en väsentlig anledning till att ingående studera risk och säkerhetsfaktorer som är unika för dessa tillbud. Avsaknaden av sådana samtida undersökningar utgör en betydande brist.

Förslag till fortsatt forskning

Framtida undersökningar bör fokusera på att (1) vidare utröna om skadebenägenhet utgör en generell riskfaktor för olika typer av olyckor samt att (2) studera relationernas (till föräldrar, kamrater, syskon, lärare och vänner) betydelse som säkerhets- respektive riskfaktorer avseende delaktighet i dessa olyckstillbud.

Referenser

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Arnett, J. & Balle-Jensen, L. (1993). Cultural bases of risk behavior: Danish adolescents. *Child Development*, 64, 1842-1855.
- Aron, A., Heyman, R.E., Norman, C.C., Aron, E.N. & McKenna, C. (2000). Couples' shared participation in novel and arousing activities and experienced relationship quality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 2273-284.
- Asher, S.R. & Parker, J.G. (1989). Significance of peer relationship problems in childhood. In Schneider, B.H., Attili, G., Nadel, J. & Weissberg, (Eds.). *Social competence in developmental perspective* (pp. 5-24). New York: Kluwer Academic Publishers.
- Beyth-Marom, R., Austin, L., Fischhoff, B., Palmgren, C. & Jacobs-Quadrel, M. (1993). Perceived consequences of risky behaviours: adults and adolescents. *Developmental Psychology*, 29, 3549-563.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: vol 2. Separation: anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Bronfenbrenner, U. & Ceci, S. (1994). Nature-nurture reconceptualized in developmental perspective. *Psychological Review*, 101, 568-587.
- Bryant, K.J. (1982). Personality correlates of sense of direction and geographical orientation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 61318-1324.
- Cicchetti, D. (1991). Fractures in the crystal. Developmental psychopathology and the emergence of the self. *Developmental Review*, 11, 271-287.
- Cillessen, T. & Ferguson, T.J. (1989). Self-perpetuating processes in children's peer relationships. In Schneider, B.H., Attili, G., Nadel, J. & Weissberg, (Eds.). *Social Competence in Developmental Perspective* (pp. 203-222). New York: Kluwer Academic Publishers.
- Cook, S., Peterson, L. & DiLillo, D. (1999). Fear and exhilaration in response to risk: an extension of a model of injury risk in a real-world context. *Behavior Therapy*, 30, 5-15.
- Cowan, P.A., Cohn, D.A., Cowan, C.P. & Pearson, J.L. (1996). Parent's attachment histories and children's externalizing and internalizing behaviors: exploring family systems models of linkage. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 153-63.
- DiLillo, D., Potts, R. & Himes, S. (1998). Predictors of children's risk appraisals. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 19, 3415-427.
- Evans, G.W. (1980). Environmental cognition. *Psychological Bulletin*, 88, 2259-287.
- Fine, G.A. (1980). The natural history of preadolescent male friendship groups. In Foot, H.C., Chapman, A.J. & Smith, J.R. (Eds.). *Friendship and social relations in children* (pp. 293-320). New York: Wiley.
- Garbarino, J. (1988). Preventing childhood injury: developmental and mental health issues. *American Journal of Orthopsychiatry*, 58, 125-45.
- Garmezy, N. (1985). Recent research in developmental psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry. Book supplement No 4*. Oxford: Pergamon.
- Glik, D., Kronenfeld, J. & Jackson, K. (1991). Predictors of risk perceptions of childhood injury among parents of preschoolers. *Health Education Quarterly*, 18, 3285-301.

- Gottman, J.M. & Parker, J.G. (1986). *Conversation of friends: speculation on affective development*. New York: Cambridge University Press.
- Grimm, L.G. & Yarnold, P.R. (1995). *Reading and understanding multivariate statistics*. Washington DC: American Psychological Association.
- Hargreaves, D.J. & Davies, G.M. (1996). The development of risk-taking in children. *Current Psychology, 15*, 114-29.
- Harter, S. (1985). *Manual for the social support scale for children*. Denver: University of Denver.
- Hetherington, E.M. & Martin, B. (1986). Family factors and psychopathology in children. In Quay, H. & Werry, J. (Eds.). *Psychopathological disorders of childhood* (pp. 332-390). Chicago: University of Chicago Press.
- Hodges, E.V.E., Malone, M.J. & Perry, D.G. (1997). Individual risk and social risk as interacting determinants of victimisation in the peer group. *Developmental Psychology, 33*, 1032-1039.
- Jaworowski, S. (1992). Traffic accident injuries of children: the need for prospective studies of psychiatric sequelae. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences, 29*, 3174-184.
- Kafry, D. (1980). Playing with matches: children and fire. In D. Kanter (Ed.) *Fires and human behavior*, pp 47-61. New York: Wiley & Sons Ltd.
- Kilgore, K., Snyder, J. & Lentz, C. (2000). The contribution of parental discipline, parental monitoring and school risk to early-onset conduct problems in African American boys and girls. *Developmental Psychology, 36*, 6835-845.
- Kolko, D.J. (1985). Juvenile firesetting: a review and methodological critique. *Clinical Psychology Review, 5*, 345-376.
- Loeber, R. (1987). What policy makers and practitioners can learn from family studies of juvenile conduct problems and delinquency. In Wilson, J.Q. & Loury, G.C. (Eds.). *From children to citizens: families, schools, and delinquency prevention* (pp. 87-111). New York: Springer-Verlag.
- Lynch, M. & Cicchetti, D. (1991). Patterns of relatedness in maltreated and nonmaltreated children: connections among multiple representational models. *Development and Psychopathology, 3*, 207-226.
- Lyng, S. (1993). Dysfunctional risk taking: criminal behavior as edgework. In Bell, N.J. & Bell, R.W. (Eds.). *Adolescent risktaking* (107-130). New York: Sage Publications.
- Lyons-Ruth, K. (1996). Attachment relationships among children with aggressive behavior problems: the role of disorganized early attachment patterns. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64*, 164-73.
- Lytton, H. (1990). Child and parent effect in boy's conduct disorder: a reinterpretation. *Developmental Psychology, 26*, 5683-697.
- Matheny, A.P. & Fisher, J.E. (1984). Behavioral perspectives on children's accidents. In Wolraich, M. & Routh, D. (Eds.). *Behavioral perspectives on children's accidents. Advances in behavioral pediatrics* (pp. 221-263). Greenwich: JAI Press Inc.
- Miller, D.C. & Byrnes, J.P. (1997). The role of contextual and personal factors in children's risk taking. *Developmental Psychology, 33*, 5814-823.
- Mori, L. & Peterson, L. (1995). Knowledge of safety of high and low active-impulsive boys: implications for child injury prevention. *Journal of Clinical Child Psychology, 24*, 4370-376.

- Morrongiello, B.A. & Rennie, H. (1998). Why do boys engage in more risk taking than girls? The role of attributions, beliefs, and risk appraisals. *Journal of Pediatric Psychology, 23*, 133-43.
- Plumert, J.M. (1995). Relations between children's overestimation of their physical abilities and accident proneness. *Developmental Psychology, 31*, 5866-876.
- Rosevelt, E. (1960). *You learn by living*. New York: Harper and Bros.
- Rothbaum, F. & Weisz, J.R. (1994). Parental caregiving and child externalizing behavior in nonclinical samples: a meta-analysis. *Psychological Bulletin, 116*, 155-74.
- Sandbaek, M. (1998). Competence and risk factors in Norwegian client and non-client children. *Childhood, 5*(4), 421-436.
- Steinberg, L., Dornbusch, S.M. & Brown, B.B. (1992). Ethnic differences in adolescent achievement: an ecological perspective. *American Psychologist, 47*, 723-729.
- Terjestam, Y. & Rydén, O. (1997). Beteendestörningar hos barn som leker med eld. En intervjubaserad studie av 60 grundskoleelever. *FoU-Rapport P21-171/97*, Karlstad: Räddningsverket.
- Terjestam, Y. & Rydén, O. (1998). Group versus solitary fireplay. *FOU Rapport P21-220/98*. Karlstad: Räddningsverket.
- Terjestam, Y. & Rydén, O. (1999). *Att leka med elden*. Karlstad: Räddningsverket.
- Tooth, S.L. & Cicchetti, D. (1996). Patterns of Relatedness, Depressive Symptomatology, and Perceived Competence in Maltreated Children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64*, 132-41.
- Vandell, D.L. (2000). Parents, peer groups, and other socializing influences. *Developmental Psychology, 36*, 6699-710.
- Wachs, T.D. (1996). Known and potential processes underlying developmental trajectories in childhood and adolescence. *Developmental Psychology, 32*(4), 796-801.
- Zuckerman, M. (1979). *Emotions in personality and psychopathology*. New York: Plenum.

Räddningsverket, 651 80 Karlstad
Telefon 054-13 50 00, fax 054-13 56 00. Internet <http://www.srv.se>

Beställningsnummer P21-416/02. Fax 054-13 56 05
ISBN 91-7253-181-9